

**KOZA** (164) sb f

-z- (157), -ż- (2), -s- (3), -sz- (2).

o oraz a jasne.

sg N koza (47). ◇ G kozy (11). ◇ D kozie (7). ◇ A kozę (16). ◇ I kozą (2). ◇ L kozie (1). ◇ pl N kozy (31). ◇ G kóz (26); -ó- (2), -o- (1) *Mącz* (2 : 1), -(o)- (23). ◇ D kozóm (3) *BielKron*, *Mącz*, *GostGosp*, kozám (1) *RejZwierz*; ~ -óm (1), -(o)m (2). ◇ A kozy (10). ◇ I kozami (8). ◇ L kozach (1).

*Sł stp*, *Cn notuje*, *Linde XVI* (trzy z niżej notowanych przykładów) – XIX w.

1. *Capra hircus* L. (Rost); ssak domowy racicowy, z rodziny pasterozców (*Bovidae*); zwłaszcza samica tego zwierzęcia; *capra* *Murm*, *Mymer*<sup>1</sup>, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *crepa*, *mater haedorum* *Cn* (141) : yakom ya nyeszabyła koszy psztrhey vasznoczy yako seszcz groszy *ZapWar* 1503 nr 1953, 1528 nr 2465; *BierEz* Nv, N2 [4 r.]; *Murm* 39; *Mymer*<sup>1</sup> 26v; KOza ieft zwierzę brodate/ długie á kończyłte rogi maiącz/ rada fie pafie roždźmi j gałgakami zdrzewa ktorich gębą może dofiącz *FalZioł* IV 5d, +6v, I 48c, IV 5c, d [3 r.], 6a; *GliczKsiąż* D4; nogi iego [złoczyńcy] fłoną wodą námáżą/ potym kozę przywiodą/ kthora rádá sol iada/ áby pięty onego złoczyńce lizáá *GroicPorz* iiv; *RejWiz* 194v; *RejFig* Aa 8; *RejZwierz* 1v, 110, 116v, 131 [2 r.], 133v [2 r.]; *BibRadz Lev* 3/12; *OrzRozm* S3v; *Beiserabi* álbo Bálternowie cí fą co kozy po gorách páłá *BielKron* 275v, 4v, 6 [2 r.], 24v [3 r.], 26v [2 r.]; *LeovPrzepSamb* b4v; *Maleficum frondibus animal capra*, Szkodliwe zwierzę gąłęzióm kozá. *Mącz* 205c, 34b, 37b, 51d, 65d, 116c (11); *SienLek* 244v, X2v; A drugie iż pościłz świętemu Mikołáiwowi boiłz fie ábyć wilk koz nie poiadł/ fwiętemu Antoniemu fwinie poruczałz *RejAp* 154v; *HistRzym* 96; Iż mi iuż omierzły ty ofiary wálze/[...] kozy wálze/ bárány wálze *RejPos* 32v; zawnždy to zacnieyłzy páłterz bywa/ ktory ftádo owiec páfie niźli ten co iedno iedną kozę. *RejZwierc* 22, B4 [2 r.], B4v, 91v, 95v, 106v, 108v, 217; *WujJud* 233; *BudBib Ez* 45/23; *ModrzBaz* 13 [2 r.]; *CzechEp* 417; *ZapKościar* 1584/42v; *Calep* 160a; *GostGosp* 72, 88, 167; *KmitaSpit* A2v, C5v, C6v; *KlonFlis* F3.

W połączeniach szeregowych (18): Iakom ya nyepрызseth do lasza yasyonowego gdzye pasyono bydło owcze y kosy *ZapWar* 1505 nr 2007; *BierEz* P2; *FalZioł* IV 1d; Thedi włchithko domowftwo. Iako konye, woli, krowi, owcze, y kozy y włchithko domowe naczinye, kotli, czene [...] zołtawil *MetrKor* 59/77; *RejKup* i8v; *Leop Gen* 15/9, *Lev* 1/10; *RejZwierz* 137; *BibRadz Gen* 15/9, *Num* 18/19; *BielKron* 36v, 71, 293v; *Pecus* [...], Bydłę/ Włzelákie zwierzę którego człowiek vziwa yáko wól/ krowá/ kón/ Owca/ Ofieł/ kozá/ etc. *Mącz* 286a; *RejZwierc* 6; *BudBib Gen* 32/14, *Lev* 17/3; *KlonWor* 25.

W porównaniach (22): Y iákoż ten ma vfnąć z belpiecznym sumnieniem/ Száfuiąc by kozámi ludzkim pokoleniem. *RejWiz* 172, 91v, 141v, 193v; Iż ná cię by ná Wilká/ Kozy zágládia/ Pálcem cie vkázuiąc/ złác fławę dzyáłaią. *RejZwierz* 122v; *OrzQuin* Q4v; *RejZwierc* 28v, 30v, 41, 90v, 91 (10); *BudBib* 3.Reg 18/5, *Cant* 4/1; *WerGość* 235; Niewiáftá/ dziewczká/ wnidzie ná gorę by kozá *BielSjem* 17; *PaprUp* C2.

W charakterystycznych połączeniach: stado kóz (5); kozy doić, paść (2), ssać (2), thuc (2), zarzezać.

Przysłowia: powiedaią iż Kozy Nierady by wiecz na Wozy Woliali by piełky fłakac Niź na wozie na targ yechać *RejKup* v3v; *WyprPl* C.

Karz fie błáźnie przypowiefcią ona/ Kozy fłaczą ná yedl pochyloną *BielKom* F5; *RejZwierz* 71.

*RejWiz* 91v; A przypátrzywłzy fie temu/ nie być theż oną kozą co dziurą przez płot ná kápuftę pátrzy *RejZwierc* 18v.

*Mącz* 359c; Pátrzayże zálie iż onego pozłóciłtego by też/ iáko ono ftára przypowieść/ nie vmiął y Kozie ogoná záwięzác/ álic go ná vrzędy ładzáiá *RejZwierc* 70v.

káždy z nich tego łzuka w czym fie kocha. Wilk kozy/ á kozá wrzofu/ pies záiącá/ á záiąc trawy/ bocian záby/ á záábá błótá. *RejZwierc* 91v, 41.

A což mu mogą fatá vczynić przykrego/ Rownie stráfzå by kozy wilká kofmátego. *RejWiz* 141v.

Kiedyby włzytki mocy łpołu obroćili/ Gdzie wiele Koz y Wilká łnádnieby łkroćili. *RejZwierc* 247.

*Wyrażenia:* »koza dwuroga« (1): Ci ná Bárániech ieżdżå/ y ná ptakách frogich/ Y męłtwá dokázuiå ná kozách dwurogich. *KmitaSpit* A2v.

»krzyworoga koza« (1): Pod nim [rotmistrzem] przechárłå bieży krzyworoga kozá *KmitaSpit* B2.

»puł psa, puł kozy« (1): by też był dobrze ten tám pan/ puł plá/ puł kozy/ thedy iednák iedná przed drugå miećby go byłå chciáłå. *GórnDworz* N.

»koza pusta [psotna]« (1): Páfå fię w łákách iáłowice tłuftę/ Y kozy puftę. *KlonFlis* Cv.

*mit.* »rog kozy Amaltyji« = róg kozy karmicielki Zeusa, stale napęłniający się płodami ziemi; róg obfitości (1): dom yego yáko ład lecye rozmáithemi kwyatkámi/ drzewy/ trawå/ y żyelem rozlicznem náplódzony okaże fie/ y nye ináčzey by z onego rogu kozy Amáltij ktora Iowiłå karmiłå/ wolno á łácno będzye dołiąc częgoby chcyåł (marg) Cornu copie. (-) *GliczKsiąż* N.

*Szereg:* »(tak) owce (jako) (i, a, albo) kozy; kozy i z owcami« [szyk 5 : 2] (6 : 1): *BierEz* 13v; Dobrzy w iego [diabła] reyełtrå ci nigdy nie wchodzą/ Chociay tu w iednym łtadku łpołu z złemi chodzą. Bowiem to máło wádzi widamy to fámi/ Kiedy chodzą półpołu kozy y z owcámi. *RejWiz* 79v; *Leop* 1.Reg 25/2; A toż ma być przy káżdym Wole/ y przy káżdym Skopie/ ábo Báránie/ ták z łtádå Owiec iáko z łtádå Koz. *BibRadz Num* 15/11, *Gen* 31/38; *RejPos* 144; á byś obliczył což wilk owiec áłbo koz poiadł á wđzy mu ćirpifz? *RejZwierc* 49. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 11 r.*].

*Przen:* metonimicznie: *Sprawa sądowa o kozę lub w ogóle o rzecz małej wagi* (1) : Izażby ty kozy/ ty płoty/ ty łpási nie mogły domå áłbo ná wiecach zołtác? *RejZwierc* 189v.

2. zool. *Zestawienie:* »dzika koza« = *Rupicapra rupicapra* (L.), kozica; gorski ssak parzystokopytny z rodziny krętorogich (Bovidae), w Polsce żyje tylko w Tatrach; *caprea* Murm, *Mącz*, *Calep*; *rupicapra* *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *dorcas* Murm, *BartBydg*; *silvestris capra* Murm, *Cn*; *dama*, *ibex*: *Cn* [szyk 11 : 3] (14) : *Caprea est sylvestris capra*, ein wilde geis oder reech. Dzyka kozá áłbo łárnå. *Murm* 39; *BartBydg* 45; DZika koza iefth zwierze barzo boiazne ktora fie bronić nieumie telko vciekaiącz, telko tho iey obrona chypkość nog á lekkość członkow, Na miełtczách gornych á iadowitych fie kocha/ zioł y trawy lekarłztwu łlufzåcze pożywa *FalZioł* IV 9b, +6, IV 9a, b; *Leop* *Iob* 39/1; *Rupicapra*, Skálnå kozá dżika. *Mącz* 362a, 34b; *Rupicapra* – Kozå dżyką w gorách howana. [!] *Calep* 933a, 160b.

*W porównaniach* (2): kthorzy nołili tharcz y włóczniå: obliczą ich łrogie iáko Lwi/ á pręthcy iáko dzikie kozy po gorách [*et veloces quasi capreae in montibus*] *Leop* 1.Par 12/8; *BibRadz Eccli* 27/21.

*Szereg:* »giemza, (albo) dzika koza« (1): *Rupicapra*, Gemzá/ dżika kozá. *Mącz* 360d; [Dzika Kozá áłbo Giemzá. *Rupicapra* *SienHerb* 284a].

3. zool. Zestawienie: »koza morska« = *Ovis musimon Pallas*; ssak górski parzystokopytny z rodziny pasterozców (*Bovidae*); *musimon vel musmon Cn s.v. koziel cudzoziemski, zamorski (1)* : Pod Krolową w woźie łzły cztery kozy Morfkie Z koźłety: ná nich były slę y rządy dworfkie. *KmitaSpit A4*.

4. Skóra z kozy (1) : Pod nim [rotmistrzem] przechárłłá bieży krzyworoğa koza/ A ná łzyłzaku inłza miálto kity kozá. *KmitaSpit B2*.

5. Instrument muzyczny złożony z piszczalek i miecha z koźlej skóry (1) : Pobudkę trąbić począł trębáč ich ná koźie *KmitaSpit B2*.

6. astron. Gwiazda z gwiazdozbioru Woźnicy (4) : NA lewéy łtronie blizniát/ przypátrż łye Woźnicy Który głowę łwą trzyma przeciwko Helicy. Ná rámieniu ma kożę/ ná pięści koźielki *KochPhaen 7, 23 [2 r.], 24*.

7. Prawdopodobnie widelki lub podpórka w formie widełek (używane przez piechotę, służące do opierania na nich arkabuzów i muszkietów) (2) : Strzelbá byłá żelázna/ na nogách by kozy *BielSat D3v [idem] BielRozm 29*.

Synonimy: 2. giemża; 5. gajdy.

Cf **KOZODOJ**, [**KOZODRZA**], **KOZODZIK**, **KOZOPAS**, **KOZOROGI**, **KOZOROŻEC**, **KOZOROŻNIK**, **KOZOWOŃSKI**, **POŁKOZA**, **PRZEKKOZA**

TZ